

ВИТОКИ ПРОФЕСІЙНОГО ХРИСТІЯНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СПІВУ: АМВРОСІЙ МЕДІОЛАНСЬКИЙ І ГРИГОРІЙ ВЕЛИКИЙ

У статті йдеться про фундаторів християнської літургії, Отців Західної церкви Амвросія Медіоланського та папу римського Григорія I Великого. Завдяки їхнім зусиллям і реформаторській діяльності християнська музика отримала професійний статус, а богослужіння в церквах стало упорядкованим. У творчості Амвросія Медіоланського вперше почалася підготовка хористів для церковного співу, а Григорієм Великим була заснована «школа співу» – прообраз середньовічної метризи. Їхні музичні опуси й досі використовують у церквах Західної Європи.

Ключові слова: *християнство, півчі, піїтика, музична риторика, метриза, меса, гімн.*

Становлення професійної християнської музики на сучасному етапі є одним із ключових питань світової культури. Зародки вивчення музичного мистецтва прослідковуються в античні часи. І на Сході, й у Стародавній Елладі функціонували школи, що готували жерців. Проте саме християнська музика стала колискою професійної підготовки європейських музикантів, основою становлення метризи (перших музичних шкіл при соборах і монастирях). Історія зберегла імена визначних діячів Церкви, які були першими творцями християнської літургії та підняли її на професійний рівень.

Прообраз канонічної християнської музики означився у творчій спадщині єпископа Медіолану (Мілану) Амвросія Медіоланського (334/40 – 397), реформатора основ релігійної музики та піїтики, автора творів про християнську моральність, людини, котру боялись і поважали навіть римські імператори. Джерелом відомостей про життя та діяльність Амвросія Медіоланського (Ambrosius Aurelius) – одного із західних Отців Церкви, проповідника, педагога, автора гімнів на честь Господа, екзегета, є насамперед його власні твори, серед яких найбільше значення мають листи, що датуються періодом від 379 до 396 рр. [2; 3]. «Житіє Амвросія», написане в 412 – 413 рр. його останнім секре-

тарем св. Павлінієм Медіоланським на прохання Аврелія Августа, здається нам цілком надійним джерелом, зважаючи на те, що автор користувався відомостями, отриманими від близьких Амвросію людей (його сестри Марцелліни та інших «найдостойніших довіри людей») [9].

Твори на зразок «Грецького житія», одне з яких традиція приписує святому Симеону Метафрасту (X ст.), мають для нашого дослідження другорядне значення, бо за кілька століть переписувачі суттєво спотворили початковий зміст текстів, і тому вони сприймаються як звичайні легенди.

Серед наукових праць, присвячених внеску Амвросія Медіоланського та папи Григорія Великого в процес формування патристики та світову культуру, необхідно відзначити дослідження С. Аверинцева, В. Безрогова, Є. Геряє, Г. Казота, Г. Пікова, В. Уколової [1; 4; 5; 9; 7; 8].

Зважаючи на те, що більшість учених розглядають творчість великих реформаторів Західної церкви в контексті їхньої наставницької та політичної діяльності, автор статті має на меті простежити спадковість у становленні християнської літургії від гімнів Амвросія Медіоланського до мес папи Григорія I Великого.

В юні роки Амвросій не мав намірів присвятити своє життя християнській церкві та духовній кар'єрі. Він народився у знатній родині префекта Галлії (м. Трір), його виховали у християнській вірі, хоча, за звичаєм того часу, він довго відкладав власне хрещення. За порадою батька обрав політичну кар'єру, отримав у Римі юридичну освіту і став правителем Лігурії й Емілії. Близько 370 р. він уже був радником префекта, а через три роки – префектом Медіолану. У 374 р. за бажанням громадськості його обрали на кафедру Медіолану і лише після цього (30 листопада 374 р.) охрестили. Амвросій хотів відмовитися від такої посади, та імператор Валентиніан затвердив вибір жителів міста. У ті часи суспільна думка городян відіграла не останню роль.

Амвросій почав ретельно вивчати Священне Писання й твори Отців Східної церкви. Простудіювавши Біблію, він прийняв сан єпископа, потім роздав майно і до кінця днів вів аскетичний спосіб життя, незважаючи на посаду. Переконалий прихильник нікейського православ'я, він завзято протистояв аріанству і досить швидко переконав багатьох парафіян своєї

пастви, прикладав немало сил, щоб боротися з її старими язичницькими звичками [5, с. 36].

У пам'ять перемоги над аріанством Амвросій написав для своєї пастви перший канонічний гімн «Тебе, Бога, звеличуємо», який до цього часу виконується на богослужіннях у складі Григоріанської меси. На його вимогу викреслили з імператорського титулу язичницьке звання верховного священика (*pontifex maximus*), ідольські каплиці та їх жерці були відокремлені від держави, із сенату викинули статую Перемоги.

Святий Амвросій продемонстрував зразок пастирської волі, коли зважився не пустити до храму імператора Феодосія після того, як той пролив кров фесалонікійців – язичників і неортодоксальних християн. За свідченнями Павлінія Медіоланського, Амвросій зупинив імператора перед дверима Храму і сказав: «Людина, котра пролила стільки крові, не може бути в храмі Бога миру!» [9, с. 27]. Авторитет наставника був такий, що імператор мусив підкоритися. Це був прообраз тієї виховної ситуації для правителів, яку згодом застосовуватиме папа Григорій Великий.

Визначним досягненням виховної діяльності Амвросія стала подія, коли у 387 р. під впливом саме його проповідей увірував і прийняв хрещення Аврелій Августин (блаженний Августин), у майбутньому – найфундаментальніший богослов Західної Церкви. Він уважав Амвросія своїм наставником.

Саме Амвросій у новій моделі церковного канонічного співу на перше місце поставив духовну музику та поетичне церковне слово. Якою була християнська музика до Амвросія? Від часу виникнення перших християнських общин і майже до кінця IV ст. музика була достатньо примітивною навіть порівняно з народним мелосом. Церковний спів зводився до одноманітного псалмодіювання мотиву на одному звуці (пастором або солістом), на який люди, котрі молилися, відповідали монотонним речитативом.

Високоосвічений Амвросій, який знав поезію Овідія, Горация, Вергілія, не міг змиритися з таким станом речей. Бажаючи вдосконалити власні знання з християнської музики та поезії, він вирішив відвідати малоазійські та єгипетські храми з їхнім респонсорним (перекличка соліста з хором) й антифонним (перекличка двох хорів) професійним співом. Також упродовж двох років він навчався мистецтву писати християнські гімни у святого Єфрема Сиріна й у Іларія [9, с. 56].

Після повернення до Медіолану Амвросій приступив до написання власних божественних гімнів, де він виступав водночас автором і текстів, і музики. Це був значний професійний крок до створення церковного співу й поезії. Наведемо приклад із гімнографії Амвросія: «Вічності Творець. король дня і ночі, ти даруєш безкінечність, нас підносиш до Блаженства!»; «Прославимо Слово Господа, Творця Всемогутнього, Творця неба й землі, всього видимого й невидимого, який заради нас, людей, заради нашого спасіння зійшов із небес» [2, с. 24]. У Медіоланському храмі діти навчалися музиці під керівництвом Амвросія.

Твори Амвросія у християнському професійному музичному середовищі називають «амвросіанським співом». Він увів до церковного співу розмірний такт, чіткі ритми та різноманітні мелодії західного мелосу. Пізніше гімни Амвросія у свій «Антифонарій» в незмінному вигляді помістив папа Григорій Великий [9, с. 56].

Амвросій дбав про музично-поетичну освіту дітей своїх парафіян. У результаті при Медіоланському кафедральному соборі реформували навчання, поставивши на перше місце церковний спів. Він одним із перших дав своїм вихованцям алегоричне тлумачення Біблії: «Багато хто думає, що рай є душею людини, в якій уже зійшли паростки чесноти. Людина, доставлена до раю має трудитися в раю, і охороняти його, а рай – є розум людський, сила якого, мабуть, просвітлює душу» («Про Рай», II).

Амвросій зробив значний внесок у становлення майбутнього юридичного факультету в середньовічному університеті. Писаний Закон, на думку Амвросія, було дано Богом в силу того, що люди не змогли слідувати природним законам совісті (Посл. 63). Закон покликаний приборкати людину, навчити її виконувати волю Божу. Тому, хоча Закон був даний лише народам Ізраїлю, значення його універсальне для всього дохристиянського світу. Він підготував людство до пришествя Спасителя. Боготвілення стало найвищим доступним людині спогляданням Бога, воно передувало повноті Богопізнання у прийдешньому бутті.

Останні роки життя Амвросій провів у постійній молитві, спокійно і смиренно очікуючи смерті. До кінця життя єпископ користувався всенародною любов'ю й особливо серед дітей своїх парафіян. Християнські джерела повідомляють про численні чудеса, скоєні ним у цей період.

Медіоланський єпископ помер у 64 роки, був похований як святий. Стверджують, він почув Глас Божий і дякони, котрі поряд із ним знаходилися в його смертну годину, побачили блискуче світло, що на короткий час охопило Амвросія. Він зник у ньому й звідти лунали голоси. Коли все минулося, дякони знову побачили на ложі Амвросія, однак вже бездиханного.

Хоча Амвросій був визнаним святим ще за життя, його пам'ять вшановується обома Церквами лише з IX ст. Св. Амвросій – покровитель м. Мілан. День св. Амвросія Медіоланського в католицькій церкві – 7 грудня, а в православній – 20 грудня (7 грудня за юліанським календарем). Зазначимо, що християнський світ і сьогодні вважає Амвросія не лише визначним представником патристики, а й фундатором християнської школи нового типу, основу якої складало духовно-християнське виховання. Про це йшлося на III-х Амвросіанських читаннях (Мілан, 23.09.2010 р.), у яких взяли участь регенти й ректори кафедральних шкіл і семінарій. 28.08.2008 р. представник Ватикану передав у дар Троїце-Сергієвій Лаврі хрест із частинкою мощів Св. Амвросія Медіоланського [7, с. 49].

Продовжувач професійних традицій церковного співу папа Григорій I Великий (540 – 642) жив у дуже складні часи. В дитинстві він став свідком страшною жорстокості й насильства: війська готського короля Тотіли взяли Рим, і лють його воїнів змітала все, що вціліло від гніву й жадібності Аларіха. Рим, який був найпрекраснішою столицею всього світу, став пустелею, витоптаною і виснаженою набігами варварів [5, с. 198-199].

Проте Григорій отримав досить непогану освіту. До речі, про рівень освіченості Григорія свідчать слова багатьох його сучасників, які вже тоді мали солідний науковий авторитет. Так, Ісидор Севільський вважав, що немає щасливішої людини за ту, що мала можливість перечитати твори Григорія I. Сучасник папи Григорій Турський стверджував, що в Римі не було в той час діяча, якого б Григорій Великий не перевершив у своїх знаннях різних наук. І хоча загальновідомим є той факт, що латина Григорія I є далекою від досконалості (а грецької мови він взагалі не знав), все ж на фоні загального занепаду культури та науки його знання вражали.

Григорій завжди був переконаний: щоб мати вплив завдяки християнській вірі на молоді варварські королівства, необхідно

говорити з народом доступною мовою. Мала місце також фраза Григорія про «приручання варварів» [6, с. 17]. Окрім ненасильницьких методів і зберігання попередніх язичницьких святинь, папа вважав, що шлях до варварів лежить через моральне переконання їхніх володарів. Тому Григорій за часів свого понтифікату листувався з королями новоутворених держав і їхніми дружинами. Спілкуючись із європейськими королями популярною в ті часи варварською латиною («вувльгатою»), Григорій доходить висновку, що залежна в духовному сенсі від Риму Європа має виробити для спілкування єдину уніфіковану мову [8, с. 148].

Як зазначалося вище, латина самого Григорія (на відміну від Кассіодора) була далекою від досконалості, бо ще до його народження населення Риму варваризувалося. До класичної латинської мови «ромейв» потрапило багато германізованих слів. Григорій розумів, що виробити єдину європейську мову можна лише шляхом поширення впливу Римської церкви. Він намагався розібратися в європейських мовних проблемах і сам здійснив музично-поетичні спроби у створенні уніфікованої книги богослужінь (майбутнього «Антифонарію»), обов'язковою для західного світу.

Від часу першої реформи, проведеної Амвросієм Медиоланським за два століття до понтифікату Григорія, розповсюдження канонізованої музики в церквах із різним етнічним складом призвело до появи в ній великої кількості спотворень та відхилень. Змінилася суттєво й сама мова. У кожній церкві звучав свій власний варіант варваризованої латини [4, с. 67].

Отже, втілюючи в життя нову ідею християнського співу, Григорій вірив: коли тисячі віруючих водночас звертаються до Бога однією мовою (в даному випадку латиною) і мовою однієї музики (меси), то церковна молитва дійсно може бути почутою Богом. У такий спосіб церква допоможе парафіянам звільнитися від гріхів, досягти Прощення та Спасіння. Розвиваючи тезу Августина про те, що немає спасіння поза церквою (хто не визнає церкву своєю матір'ю, той не вважає й Ісуса своїм батьком), Григорій стверджував, що немає прощення без звернення до Бога єдиною мовою меси – музично-поетичною мовою, створеною раз і назавжди. Григорій не хотів миритися з верховенством константинопольського патріарха і налаштовував проти нього антиохійського та олександрійського єпископів [5, с. 179].

Григорій був талановитим музикантом і музичним теоретиком, який поступався Амвросію лише в музичній освіті. Він систематизував усе, що було написано до нього у власну книгу, яка отримала назву «Антифонарій» (той, що звучить у відповідь). Її створення стало завершенням діяльності Західної римської церкви з упорядкування християнського богослужіння та викладання основ хорового співу в церковно-монастирських школах. Музичні частини мес, що віднині звучали в західних церквах, стали називатися григоріанським співом [6, с. 13].

До Григорія меси (музичні частини богослужіння), окрім урочистих амвросіанських гімнів, не мали чіткої структури. За римською традицією та свідченням сучасників Григорія, саме він поділив меси на два види: високі святкові та повсякденні. Меси після його ревізії почали складатися з ординарію (частини тексту і музики, що повторювалася щодня) та пропрію (музично-поетичної частини, яка змінювалася залежно від пори року і свята чи дня тижня). Порядок богослужіння і мес фіксувалися в «Антифонарії», що поступово ставав обов'язковим для всіх церков [9, с. 211].

Отже, упорядкувавши структуру самої меси, Григорій після цього береться за структурування всього добового богослужіння. Він поділяє добову службу на месу й офіції (лат. *offizium*, букв. – служба). До офіції належали всі частини офіційного богослужіння, окрім текстів і музики самої меси.

Що ж саме уявляв собою григоріанський спів? За своїм складом він неоднорідний. Тут поєдналися найпростіші псалмодіювання (речитативні фрагменти на одному звукові), доступні варварській свідомості; мелодійно-урочисті фрагменти амвросіанського співу, мелізматично-візерунчаті частини, введені вже безпосередньо Григорієм. Необхідно зазначити, що на сучасному етапі теоретики музичного мистецтва класифікують григоріанський хорал як текстуально-музичну монодійну форму, де домінує фактор слова й тексту, а не активні темпо-ритми, характерні для пізніших часів. Однак григоріанський хорал був унікальним.

Як музичний теоретик, Григорій I розробив певні музично-педагогічні терміни. В його книзі всі твори були одноголосними та різних видів. Серед них вирізняють такі: 1) силлабічний спів, де на один склад тексту припадає один-два звуки; 2) невматичний

спів – три-п'ять звуків на один склад; 3) мелізматичний – необмежена кількість звуків на один склад слова [9, с. 38].

Під час меси здійснювалася перекличка між двома хорами – професійним і групою парафіян (кліром). Саме це й утілювало на практиці принцип антифону: партія одного хору звучала у відповідь іншому. Іноді в такій перекличці хорів брали участь і солісти (респонсорний спів перекличка солістів із хором – у григоріанському хоралі) [9, с. 41].

Музична риторика та піїтика склали основу творчої спадщини Григорія. Блискучі поетичні вірші, покладені на музику відповідно до правил риторики музичної, є тому підтвердженням. У «*scolum cantorum*» (школі духовного співу) Григорія Великого вивчення музичної риторики посіло перше місце. Хоча музична риторика не була власне винаходом папи (її родоначальником все-таки є Амвросій Медіоланський), та її вдосконалення й пристосування до молодого варварського світу остаточно завершив Григорій.

Безумовно, після проведення такої реформи, музична підготовка церковників потребувала якісних змін. Тому музичні здібності стали одним із головних критеріїв при відборі учнів до церковно-монастирських шкіл, а трактат «Настанови в музиці» Северина Боеція відтепер набував значення настільної книги для багатьох поколінь. За цим твором Григорій досліджував і акустичні можливості чоловічого голосу в умовах куполу римських храмів. Із усіх праць свого далекого родича папа найвище цинив цей трактат. Северин Боецій все-таки залишається теоретиком музики, а Григорій – реформатором-практиком і талановитим композитором, рівних якому в ті часи не було в західному релігійному світі [1, с. 55].

Таким чином, професійна християнська музика зародилася у творчості двох Отців церкви – Амвросія Медіоланського та Григорія Великого. Це були ті часи, коли ще не відбулося розколу між церквами, тому Захід і Схід, католицизм і православ'я можуть однаково пишатися цими творцями. Оформлення музичних частин служби, богослужбні тексти, антифон і респонсорій, силлабічний і невматичний спів завдячують своєю кристалізацією Амвросію і Григорію. У їхній діяльності з виховання півчих з'явився прообраз середньовічної метризи, на основі якої далі виникнуть музичні школи і консерваторії.

Список використаної літератури

1. Аверинцев С. С. Судьбы европейской культурной традиции в эпоху перехода от античности к средневековью / Сергей Сергеевич Аверинцев // Из истории культуры средних веков и Возрождения : сб. / отв. ред. В. А. Карпушин. – М. : Просвещение, 1973. – С. 17-64.
2. Амвросий Медиоланский. Песнь на третий час / Амвросий Медиоланский // Памятники средневековой латинской литературы IV – IX веков / [ред. М. Е. Грабарь-Пассек и М. Л. Гаспаров] ; [пер. с лат. С. С. Аверинцева]. – М. : Наука, 1970. – С. 24.
3. Амвросий Медиоланский. Послания. XVIII. Императору Валентиану об алтаре Победы 1-11 / Амвросий Медиоланский // Памятники средневековой латинской литературы IV – IX веков / [ред. М. Е. Грабарь-Пассек и М. Л. Гаспаров] ; [пер. с лат. И. П. Стрельниковой]. – М. : Наука, 1970. – С. 25-27.
4. Безрогов В. Г. Сравнительно-исторические исследования педагогических систем и традиций в древности и средневековье / Виталий Григорьевич Безрогов. – М. : АО Аспект Пресс, 1996. – 248 с.
5. Гергей Е. История папства / Ене Гергей / [пер. с венг. О. В. Громова]. – М. : Республика, 1996. – 463 с.
6. Григорий Двоеслов. Диалоги / Григорий Двоеслов. – Казань : Издательство Епархиального общества, 1990. – 158 с.
7. Пиков Г. Г. Схоластика в контексте истории европейской цивилизации / Геннадий Геннадиевич Пиков // Вестник НГУ. – Вып. 1. – С. 43-56.
8. Уколова В. И. Античное наследие в культуре раннего Средневековья / Виктория Ивановна Уколова. – М. : Наука, 1989. – 336 с.
9. Chazottes C. Gregoire le Grand / C. Chazottes. – Paris : Les Belles Lettres, 1958. – Vol. 1. – 1958. – 518 p.

Ирина Цебрій

ИСТОКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ХРИСТИАНСКОГО ЦЕРКОВНОГО ПЕНИЯ: АМВРОСИЙ МЕДИОЛАНСКИЙ И ПАПА ГРИГОРИЙ ВЕЛИКИЙ

В статье идет речь об основателях христианской литургии, Отцах Западной церкви Амвросии Медиоланском и Папе римском Григории I Великом. Благодаря их усилиям и реформаторской деятельности христианская музыка получила профессиональный статус, а богослужение в церквях стало упорядоченным. Под влиянием Амвросия Медиоланского впервые началась подготовка хористов для церковного пения, а Григорий Великий основал «школу пения» – прообраз средневековой метризы. Их музыкальные опусы до сих пор используются в церквях Западной Европы.

Ключевые слова: христианство, певчие, пиитика, музыкальная риторика, метриза, месса, гимн.

Iryna Tsebrjij

THE ORIGINS OF PROFESSIONAL CHRISTIAN CHURCH SINGING: SAINT AMBROSE AND POPE GREGORY THE GREAT

The article deals with the founders of the Christian liturgy, the Fathers of the Western Church Saint Ambrose and Pope Gregory I the Great. Thanks to their efforts and the reform efforts Christian music gained professional status, and worship in churches was ordered. In the work of Ambrose it was first started training singers for the service, and Gregory the Great was already founded «singing school» – a prototype of medieval metriza. Their musical opus is still used in churches in Western Europe.

Music piyityka rhetoric and formed the basis of the creative heritage of Gregory. The brilliant poetic verses set to music according to the rules of musical rhetoric, is proof of that. In «scolum cantorum» (school of spiritual singing) Gregory the Great study of musical rhetoric took the first place. Although the musical rhetoric was not his own invention Pope (its ancestor is still Ambrose), and its improvement and adaptation to the world of the young barbarian has finally completed Gregory. During the Mass carried roll between two choirs – professional and a group of parishioners (clergy). It is also embodied in practice the principle antiphon: party one chorus sounded in response to another. Sometimes this pereklychtsi choirs and soloists participated (responsory roll singing with a choir soloists – in Gregorian chant).

Those were the days when there was a split between the churches, as East and West, Catholicism and Orthodoxy are equally proud of these creators. Making music service parts, liturgical texts, antiphons and Responsory, syllabichnyy nevmatychnyy singing and owe their vykrystalizatsiyeyu Ambrose and Gregory. In their work on the education of singers was the prototype of medieval metryzy on which further have music school and conservatory.

Keywords: *Christianity, singers, piitika, musical rhetoric metriza, Mass, anthem.*

Одержано 3.02.2015 р.
